

Εισαγωγή

Οι παρατεταμένες κρίσεις, όπως αυτή που γνώρισε η Ελλάδα στη δεκαετία του 2010 (η λεγόμενη «ελληνική κρίση χρέους» ή επίσης «ελληνική οικονομική κρίση») επιφέρουν αναμφίβολα μια εντατική διαδικασία ενδοσκόπησης. Βρίσκουμε, έτσι, στη δημόσια σφαίρα πολλές ερμηνείες που εστιάζουν στον *εαυτό μας*, δηλαδή στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τα φαινόμενα που βοηθούν στην ερμηνεία της κρίσης, αυτό το μεγάλο *γιατί*. Ο χρονικός ορίζοντας αυτής της διερεύνησης, όπως φάνηκε στην περίπτωση της οικονομικής κρίσης, εκκινούσε σε πολλές περιπτώσεις από την αρχή της Μεταπολίτευσης, δηλαδή μετά το 1974. Από την άλλη, εντοπίζαμε πολύ συχνά αναφορές σε αρκετά παλαιότερες περιόδους, όπως χαρακτηριστικά αυτή του 19ου αι., στη συγκρότηση, δηλαδή, του πρώτου ελληνικού κράτους. Δύο ενδεικτικά παραδείγματα, μεταξύ ενός πολύ μεγάλου πλήθους, είναι και τα ακόλουθα. Για τον Μανρουδέας¹, υπάρχουν σίγουρα δομές και διαστάσεις (π.χ. η θέση και η εξέλιξη του ελληνικού καπιταλισμού στο παγκόσμιο σύστημα) που πρέπει να μελετηθούν σε μεγάλο βάθος χρόνου (19^{ος} αι.- σήμερα), αλλά είναι επίσης σημαντική η έμφαση στις ελληνικές πολιτικές των δεκαετιών του 1970 και ιδιαίτερα του 1980. Συγκεκριμένα, όπως σημειώνει, ενώ σε πολλές χώρες του κόσμου εφαρμόστηκαν μέτρα δημοσιονομικής πειθαρχίας μετά την παγκόσμια ύφεση του 1973-1975, στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1980 προτιμήθηκε το μοντέλο του *κεϋνσιανισμού* και της αναδιανομής του πλούτου². Σε άλλες περιπτώσεις βρίσκουμε προσεγγίσεις που δίνουν ακόμα μεγαλύτερη έμφαση στις ιδιαίτερες δομές (πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές). Για τον Μίχας, οι πελατειακές σχέσεις (με αφετηρία τη δημιουργία ελληνικού κράτους - 19ος αι.) υπήρξαν διαχρονικά ένας καθοριστικός παράγοντας που εξηγεί δυνητικά τη σταθερή δυσκολία προσαρμογής του ελληνικού καπιταλισμού στα διεθνή πρότυπα³. Υπάρχει, δηλαδή, η υπόθεση πως το πελατειακό σύστημα οδήγησε σε μια σειρά από

---

¹ Stavros D. Mavroudeas, «Development and Crisis: The Turbulent Course of Greek Capitalism», *International Critical Thought*, 3(3), (2013), 297-314, DOI: 10.1080/ 21598282.2013.818090

² Ό.π.

³ Takis Michas, «Putting Politics above Markets: Historical background to the Greek Debt Crisis», *Cato Working Paper*, Washington, Cato Institute, 2011.

άλλα χαρακτηριστικά όπως το δυσανάλογα μεγάλο κράτος, τη διαφθορά και την γραφειοκρατία⁴. Αυτό το πλαίσιο, παρότι από μόνο του, ίσως, δεν εξηγεί κάθε διάσταση, προτείνει μια μακροσκοπική θεώρηση για καίριες δυσλειτουργίες και παθογένειες.

Η δεκαετία του 2010 βρίθεται τέτοιων προσεγγίσεων στον επιστημονικό λόγο αλλά και σε κάθε εκδοχή του δημόσιου λόγου, δηλαδή στον πολιτικό, το λόγο των ΜΜΕ, το λόγο της τέχνης, των κοινωνικών φορέων και θεσμών και βεβαίως των ίδιων των πολιτών. Η αναφορά μας σε αυτά τα παραδείγματα στοχεύει στην κατάδειξη της ενδοσκόπησης και του αυτοστοχασμού⁵. Αυτό το βιβλίο επικεντρώνεται σε μια άλλη εκδοχή της διαδικασίας του στοχασμού και ιδιαίτερα εκείνη που αφορά τη σύγκρισή μας με τους Άλλους, δηλαδή άλλα κράτη και κοινωνίες που, με βάση την οπτική μας, βρέθηκαν ή βρίσκονται σε μια αντίστοιχη κατάσταση. Το βασικό ενδιαφέρον αυτής της μελέτης είναι η σύγκριση και η αναλογία με διαφορετικά πλαίσια και, ιδιαίτερα, ο τρόπος που αυτές οι συγκρίσεις και αναλογίες εργαλειοποιήθηκαν στην πολιτική αντιπαράθεση και στην πολιτική επικοινωνία.

Αναμφίβολα, το 2010 υπήρξε ένα ορόσημο. Πιο συγκεκριμένα, η καθοριστική περίπτωση υπήρξε η υπογραφή του λεγόμενου «1ου Μνημονίου» (Μάιος 2010) ή αλλιώς, της πρώτης δανειακής σύμβασης μεταξύ της Ελλάδας, της Ευρωζώνης και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου. Αυτή υπήρξε και η επισήμοποίηση της ελληνικής οικονομικής κρίσης. Σχεδόν για μια δεκαετία (2010-2018), τα τρία διαδοχικά προγράμματα διάσωσης αποτελούσαν μια κυριολεκτική και μεταφορική, δηλαδή συμβολική, επιβεβαίωση ότι η κρίση υπάρχει και δεν έχει τελειώσει. Μπορεί το 2010 να υπήρχε περισσότερο η αίσθηση της διαχείρισης μιας έκτακτης κατάστασης, ωστόσο, προοδευτικά, και ιδιαίτερα μέχρι το 2015, είχε ήδη παγιωθεί το πλαίσιο μιας βαθιάς κρίσης. Η γενικότερη αντίληψη προσομοίαζε πιο πολύ με τον τρόπο που ο Samman περιγράφει την κρίση, δηλαδή έναν κρίσιμο μετασχηματισμό και μια αβεβαιότητα για το περιεχόμενό του, μια ιστορική διαδικασία που συνοδεύεται από αλλαγές στη κοινωνική τάξη αλλά και στη ζωή των ατόμων⁶.

Οι Hart και Tindall ορίζουν την κρίση δίνοντας έμφαση στον τρόπο που την αντιλαμβάνεται μια κοινωνία, δηλαδή ως «εξελίξεις και γεγονότα, τα

⁴ Ο.π.

⁵ Η βιβλιογραφία που εξετάζει την ελληνική οικονομική κρίση από μια τέτοια οπτική είναι μακροσκελής. Τα παρακάτω είναι μόνο μερικά από τα έργα που μπορούμε να αναφέρουμε...

⁶ Amin Samman, «The idea of crisis», *Journal of Critical Globalisation Studies*, 4(1), 2011, 4-9.

οποία γίνονται αντιληπτά ως επείγουσες απειλές για βασικές αξίες και δομές της κοινότητας»⁷. Είναι ακριβώς αυτή η οπτική των αντιλήψεων και πιο συγκεκριμένα των ερμηνειών, που βρίσκεται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος αυτής της μελέτης. Επιπρόσθετα, η προσέγγισή μας δίνει μεγάλη προσοχή στην πολιτική επικοινωνία, καθώς οι ερμηνείες, ιδιαίτερα σε συνθήκες κρίσης, έχουν έναν έντονο στρατηγικό χαρακτήρα στα πλαίσια του πολιτικού ανταγωνισμού και των δημόσιων αντιπαραθέσεων. Σύμφωνα με τους Hart και Tindall, μπορούμε να κατανοήσουμε τις κρίσεις ως ανταγωνισμό πλαισιώσεων (*frames*, ως μάχη ανάμεσα σε ανταγωνιστικούς ορισμούς μιας κατάστασης) μεταξύ διαφορετικών πρωταγωνιστών που προσπαθούν να περιορίσουν ή να εκμεταλλευτούν μια κρίση με στόχο την εξασφάλιση υποστήριξης ή την αλλαγή της πολιτικής⁸. Επομένως, είτε στο επίπεδο της ενδοσκόπησης είτε σε αυτό της σύγκρισης ή της αναλογίας με άλλα κράτη και κοινωνίες, είναι σαφές ότι υπήρξαν διαφοροποιήσεις, στρατηγικές χρήσεις και εν τέλει ανταγωνισμός στα πλαίσια της πολιτικής επικοινωνίας.

Η δική μας προσοχή εστιάζει σε μια ιδιαίτερη κατηγορία αναφορών, άλλοτε σύντομων και άλλοτε πιο διεξοδικών, που συσχετίζαν την κατάσταση της Ελλάδας (καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 2010) με μια άλλη χώρα, είτε σε σχέση με το παρελθόν της είτε σε σχέση με το παρόν της. Πιο συγκεκριμένα αναφερόμαστε σε προτάσεις όπως οι παρακάτω:

«Η σύγχρονη Ελλάδα δεν είναι η Αλβανία του Εμβέρ Χότζα. Είναι μια ευρωπαϊκή χώρα, η οποία αν απαλλαγεί από τα δεσμά του υπέρογκου χρέους και τα Μνημόνια, μπορεί να ανασυγκροτήσει την οικονομία της και να βρει το δρόμο της στο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι» (Η Αυγή, 2015)⁹.

«Σε ρυθμούς... αργεντίνικου τάνγκο χορεύει σύσσωμη πλέον η κυβέρνηση, προκειμένου να εκβιάσει την κοινωνία και να “περάσει” τα νέα βαριά μέτρα. Ήδη από προχθές, ο υπουργός Οικονομικών, Ευ. Βενιζέλος, αναφέρθηκε δημοσίως στο ενδεχόμενο *αργεντινοποίησης* της Ελλάδας» (Η Αυγή, 2011)¹⁰.

⁷ Paul Hart - K. Tindall Karen, *Framing the global economic downturn: Crisis rhetoric and the politics of recessions*, Anu press, 2009, 351.

⁸ Paul Hart - Karen Tindall, «Understanding crisis exploitation: leadership, rhetoric and framing contests in response to the economic meltdown», 2009. Βλ. επίσης, Fleur Alink - Arjen Boin - Paul Hart, «Institutional crises and reforms in policy sectors: The case of asylum policy in Europe», *Journal of European Public Policy*, 8(2), 2001, 286-306.

⁹ Σπύρος Γεωργιάτος, «Τι πάει να πει “ρήξη”;», *Η Αυγή*, 9 Ιουνίου 2015.

¹⁰ *Η Αυγή*, «Κυβερνητικοί εκβιασμοί Αργεντινής με φόντο χρεοκοπία!», 24 Σεπτεμβρίου 2011.

«Κάποτε ο κ. πρωθυπουργός οραματιζόταν ότι η Ελλάδα θα γίνει “Δα-νία του Νότου”, όμως τώρα μας διαβεβαιώνει ότι δεν θα γίνουμε Ινδία της Μεσογείου, τουλάχιστον ως προς την ύπαρξη κανόνων εργασίας. Άλλοι ξορκίζουν το φάντασμα της Αργεντινής του 2000, ενώ μερικοί υποστηρίζουν ότι κινδυνεύουμε να γίνουμε μια Αλβανία της εποχής του Εμβέρ Χότζα χωρίς τον Χότζα. Κάποιοι μιλούν για μισθούς Βουλγαρίας, άλλοι για *κινεζοποίηση* ή *πακιστανοποίηση* των εργαζομένων. Τουλάχιστον να μην αλλάξουμε ήπειρο, να μη γίνουμε σχιστομάτηδες» (Η Καθημερινή, 2011)¹¹.

«Σχέδιο των *Κοντονήδων* και των *Κυρίτσηδων* αυτήν τη φορά είναι η επαναφορά του διχαστικού κλίματος με εμφυλιοπολεμικές κραυγές, ώστε να μειωθεί η κοινωνική αντίδραση και να ηρεμήσουν οι οργισμένοι με την κυβέρνηση τους, αντιδεξιόι ψηφοφόροι. Στόχος, να διεξαχθούν οι ερχόμενες εκλογές (όποτε τους βολέψει εντός του ’18) σε κλίμα ακραίας πόλωσης, με στόχο τη... *ρουμανοποίηση*» (Liberal.gr, 2017)¹².

Αν η εμφάνιση των παραπάνω αναφορών ήταν σποραδική, τότε θα μπορούσαμε να τις περιγράψουμε ως αποτέλεσμα μιας υπερβολής, δηλαδή μιας τάσης στη χρήση στερεοτύπων –κατά βάση αρνητικών– και παραδειγμάτων ώστε ένα επιχείρημα και ένα συλλογισμός να γίνουν πιο πειστικά. Μάλιστα, τα παραπάνω αποσπάσματα μαρτυρούν και μια ιδιαίτερη προτίμηση σε χώρες των Βαλκανίων, όπως η Αλβανία, η Βουλγαρία και η Ρουμανία. Αυτό, σίγουρα, μπορεί να αποδοθεί στην αρνητική εικόνα για τα Βαλκάνια, ιδιαίτερα, σε ό, τι αφορά τις δυσκολίες της μετακομμουνιστικής μετάβασης. Υπάρχουν, ωστόσο, τέσσερις κομβικές διαπιστώσεις που δείχνουν πως αυτές οι αναφορές αποτελούν μέρος ενός ευρύτερου και βαρυσήμαντου φαινομένου στο πλαίσιο της πολιτικής επικοινωνίας, ακόμα και της ενημέρωσης.

Η πρώτη διαπίστωση είναι πως καθ’ όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 2010, το σύνολο αυτών των αναφορών είναι πολύ μεγάλο. Δεν είναι, δηλαδή, σποραδικές και περιστασιακές. Αντίθετα, στην περίοδο της δεκαετίας του 2010 τις συναντάμε διαρκώς. Η ποσότητά τους είναι τόσο μεγάλη που στοιχειοθετεί την ιδέα ενός φαινομένου στο επίπεδο του λόγου, συγκεκριμένα του λεξιλογίου της πολιτικής και της επικοινωνίας.

¹¹ Μαριάννα Τζιάντζη, *Αποτυπώματα*, 9 Οκτωβρίου 2011, *Καθημερινή*.

¹² Αλίκη Χατζή, «Οι “Κοντονήδες” και οι “Κυρίτσηδες” που μας κυβερνούν», *Liberal.gr*, 21 Αυγούστου 2017.

Έχοντας οριοθετήσει την περίοδο εμφάνισης αυτών των αναφορών ως τη δεκαετία του 2010, είναι σημαντικό να επιβεβαιώσουμε αν τις συναντάμε και πιο πρόσφατα, δηλαδή μετά το 2020 και μέχρι σήμερα, και επίσης πριν το 2010¹³. Αν εστιάσουμε στην περίοδο από το 2020 και μετά, είναι εμφανές ότι τέτοιες αναφορές είναι σχετικά σπάνιες. Πιο συγκεκριμένα, το ορόσημο το οποίο φαίνεται πως σηματοδοτεί τη δραστική μείωσή τους είναι η ολοκλήρωση του τρίτου προγράμματος για τη στήριξη της ελληνικής οικονομίας (τέλη Αυγούστου 2018). Από την άλλη, ιδιαίτερη προσοχή αξίζει να δοθεί στην περίοδο πριν την οικονομική κρίση, καθώς είναι δεδομένο πως υπήρχε η επίγνωση, μετά και την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2008, πως η ελληνική οικονομία επιδειωνόταν. Εντούτοις, ακόμα και το 2008 και το 2009 δε συναντάμε συχνά αυτές τις φράσεις. Υπάρχουν βεβαίως παραδείγματα που παρουσιάζουν μια ομοιότητα, κυρίως ως προς τη λειτουργία της αναλογίας. Για παράδειγμα, είναι πολύ γνωστή η φράση «γίναμε Κορέα», η οποία όμως από τη στιγμή που εμφανίστηκε (τέλη δεκαετίας 1950) χρησιμοποιείται για να δηλώσει μια χαοτική, ανεξέλεγκτη κατάσταση και εφαρμόζει πάντα κατά περίπτωση¹⁴. Κι όμως, στο πλαίσιο της δεκαετίας του 2010 συναντούμε αρκετές αναφορές του τύπου «θα γίνουμε Βόρεια Κορέα» με βασικό πλαίσιο αναφοράς την οικονομία.

Μια ακόμα συχνή αναφορά στην περίοδο πριν την οικονομική κρίση είναι και αυτή που συσχετίζει ένα χαρακτηριστικό του ελληνικού πλαισίου με χώρες της Αφρικής, όπως για παράδειγμα η Ουγκάντα. Και σε αυτή την περίπτωση, πρόκειται για φράσεις που κυρίως εφαρμόζουν κατά περίπτωση. Το κεντρικό νόημα πολύ συχνά είναι η έλλειψη οργάνωσης και η προχειρότητα του κράτους ή επίσης η γραφειοκρατία που αντί να διευκολύνει κάποιες διαδικασίες τις εμποδίζει¹⁵. Και εδώ μπορούμε να επικαλεστούμε έναν

¹³ Οι παρατηρήσεις και οι διαπιστώσεις που αφορούν τις περιόδους πριν και μετά τη δεκαετία του 2010, δηλαδή, αυτές του 2000 καθώς και του 2020, βασίζονται σε μια ενδελεχή έρευνα με βάση αποτελέσματα που εξαγονται από τα εργαλεία της σύνθετης αναζήτησης της Google, καθώς και από μηχανές αναζήτησης ενημερωτικών ιστότοπων που διατηρούν προσβάσιμο αρχείο και πριν το 2010, όπως οι ακόλουθοι: *kathimerini.gr*, *tovima.gr*, *tanea.gr*.

¹⁴ Παύλος Μεθενίτης, «Έγινε της Κορέας: Πως δημιουργήθηκε η έκφραση», *news247.gr*, 28 Απριλίου 2018.

¹⁵ Οι παρακάτω αναφορές προέρχονται από φόρουμ συζητήσεων, όπου ανώνυμοι χρήστες καταθέτουν τις απόψεις τους για ένα ζήτημα.

1ο παράδειγμα: «Ο Έλληνας δε θα μπορέσει να διαχειριστεί ποτέ (τουλάχιστον τα επόμενα 20 χρόνια) ένα παρόμοιο νομικό πλαίσιο διότι είμαστε Ουγκάντα». *online forum, moto.gr*, Ιανουάριος 2007: <https://www.moto.gr/forums/archive/index.php/t-33710.html>. 2ο παράδειγμα:

καταχρηστικό χαρακτήρα κι ένα δυσανάλογο αρνητικό στερεότυπο του οποίου η υπερβολή καταλήγει να στιγματίζει και τα δύο πλαίσια, δηλαδή το ελληνικό και αυτό με το οποίο το συγκρίνουμε. Αντίστοιχη είναι και η φράση «γίναμε/ να μην γίνουμε Βοσνία», και της οποίας η σημασία αφορούσε τη διάσπαση μιας κοινωνίας ή, επίσης, και ενός συνόλου σε αντιμαχόμενες πλευρές. Στην περίπτωση της Κορέας και της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης το βασικό θέμα είναι η σύγκρουση, ενώ σε αυτή της Ουγκάντας είναι η πολιτική, η οικονομία και η κοινωνία αλλά με μια γενική και πολιτισμική φόρτιση.

Το βασικό χαρακτηριστικό αυτών των φράσεων είναι πως δεν απέκτησαν ποτέ –ιδίαιτερα πριν τη δεκαετία του 2010– ένα συστηματικό χαρακτήρα. Προηγούμενη μελέτη μας αφορούσε την κάλυψη των χωρών των Βαλκανίων από τον ελληνικό τύπο σε μια περίοδο από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 και στη μεγαλύτερη διάρκεια της δεκαετίας του 2000¹⁶. Η απουσία εντοπισμού αντίστοιχων φράσεων επιβεβαιώνει ότι η αφετηρία της μαζικής εμφάνισης συμπίπτει ή μάλλον ακολουθεί την υπογραφή της πρώτης δανειακής σύμβασης (2010). Μια εξαίρεση –σ’ έναν ορισμένο βαθμό– που θα μπορούσαμε να επισημάνουμε, είναι η φράσεις «να γίνουμε Δανία του Νότου»¹⁷ ή η ανάγκη για την Ελλάδα «να ακολουθήσει το σκανδιναβικό μοντέλο»¹⁸. Και οι δύο παρουσιάζουν μια θετική φόρτιση ενώ συνδέονται, ιδιαίτερα, με απόψεις και συζητήσεις που προέρχονταν από στελέχη του ΠΑΣΟΚ. Για παράδειγμα, η αναφορά στη Δανία του Νότου μπορεί να συσχετιστεί πιο εύκολα με την προεκλογική περίοδο των βουλευτικών εκλογών του 2009 (4 Οκτωβρίου) και τον τότε πρόεδρο του ΠΑΣΟΚ, Γιώργο Παπανδρέου. Οι αναφορές στο σκανδιναβικό ή και σουηδικό μοντέλο μπορούν να εντοπιστούν από τα μέσα της δεκαετίας του 2000. Σε κάθε περίπτωση, είναι σαφές πως ενώ στοιχειοθετούν μια συζήτηση που αφορά την ανάγκη μετασχηματισμού και

«Το ότι έχουν οι ΗΠΑ ή ο Καναδάς ή η Βρετανία, η Ιρλανδία, Αυστραλία, Νέα Ζηλανδία αυτή τη στρουκτούρα δεν συνεπάγεται ότι σώνει και καλά πρέπει να το υιοθετήσει και η Ελλάδα που είναι σαφώς μια χώρα λιγότερο ανεπτυγμένη και οσημέραι πτωχότερη. Κοντολογίς δεν μπορεί στα πανεπιστήμια να είμαστε Αμερική και στα εισοδήματα ή τις υποδομές να είμαστε Ουγκάντα. Δυστυχώς πολύς κόσμος συγκρίνει μεγέθη που είναι ανόμοια, ποιοτικώς διαφορετικά και δεν επιδέχονται συγκρίσεις» *online forum, wikipedia*, 2006-2009, https://el.wikipedia.org/wiki/Συζήτηση:Αιώνιος_φοιτητής#.

¹⁶ Παναγιώτης Πασχαλίδης, «Η διαρκής ανασυγκρότηση των Βαλκανίων, Αναπαραστάσεις Πολιτικής και Επικοινωνίας (1999-2004)», Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2023.

¹⁷ Άρης Δημοκίδης, «Μια εβδομάδα στον κόσμο της εφημερίδας», *Τα Νέα*, *Lifo.gr*, 23 Σεπτεμβρίου 2009.

¹⁸ Βούλα Κεχαγιά, «Τα τετράγωνα των... αστέρων του ΠΑΣΟΚ», *Τα Νέα*, 27 Οκτωβρίου 2006.

μεταρρύθμισης είναι εκτός του δραματικού πλαισίου της πιθανής χρεοκοπίας και κατάρρευσης από το 2010 και μετά.

Η δεύτερη διαπίστωση ενός επίσης περιγραφικού χαρακτήρα, αφορά την πηγή προέλευσης αυτών των αναφορών. Όπως θα φανεί μέσα από ένα μεγάλο πλήθος αναφορών, στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων είναι, κυρίως, ο πολιτικός και ο δημοσιογραφικός λόγος που ανακυκλώνουν αυτή τη συζήτηση. Βεβαίως, αυτό δεν αποτελεί κάτι καινοφανές. Είναι δεδομένο πως η πολιτική, και ιδιαίτερα οι δραστηριότητες και οι τοποθετήσεις της κυβέρνησης και των κομμάτων, αποτελούν μια σταθερή προτεραιότητα για τα ΜΜΕ, καθώς τους επιτρέπει τη σταθερή δημοσίευση ενός σημαντικού όγκου περιεχομένου¹⁹. Επίσης, υπάρχει και η έμφαση που δίνει η δημοσιογραφία στην κυβέρνηση –και την ευρύτερη διοίκηση– και την πολιτική, ως πηγές πληροφόρησης για διάφορα ζητήματα²⁰. Σε έναν ορισμένο βαθμό, αυτές οι ρουτίνες της δημοσιογραφίας, μπορούν να εξηγήσουν τις συχνές αναφορές που ενδιαφέρουν τη μελέτη μας. Με δεδομένο πως εντάσσονταν στο γενικότερο πλαίσιο των συζητήσεων και των αντιπαραθέσεων για τα μνημόνια και τις επιπτώσεις τους, υπήρχαν συχνές αφορμές για αντίστοιχες δημοσιεύσεις. Ωστόσο, υπάρχει η κρίσιμη διαπίστωση πως αυτές οι αναφορές εντοπίζονταν και στον λόγο των δημοσιογράφων. Υπάρχουν πολλές περιπτώσεις όπου απουσιάζει η άμεση ή η έμμεση συσχέτιση με μια πολιτική δήλωση. Είναι, δηλαδή, συχνά ο ίδιος ο δημοσιογραφικός λόγος που ανατροφοδοτεί τέτοιες αναφορές, τόσο σε κείμενα πληροφοριακού χαρακτήρα (ρεπορτάζ) όσο και σε κείμενα ανάλυσης (σχόλια, γνώμες). Φαίνεται, λοιπόν, πως οι δημοσιογράφοι και οι αρθρογράφοι υιοθέτησαν και αυτοί αυτές τις φράσεις ως ένα διακριτό πλαίσιο περιγραφής και ερμηνείας της οικονομικής κατάστασης. Το ενδιαφέρον της μελέτης μας δεν είναι να εξακριβώσει την προέλευση αυτών των αναφορών. Η προσοχή μας είναι στην ανάλυση των σημασιών τους.

Είναι σημαντικό να διευκρινίσουμε πως υπάρχουν αναφορές που προέρχονται και από άλλες κατηγορίες προσώπων, κυρίως από μελετητές και ερευνητές και σε μικρότερο βαθμό από εκπροσώπους ομάδων συμφερόντων (π.χ. συνδικαλιστικές ενώσεις) ή ακόμα και πολίτες (π.χ. στην αλληλογραφία πολιτών με τα ΜΜΕ). Είναι, ωστόσο, ξεκάθαρο πως ο αριθμός τους είναι

¹⁹ Daniel Sutter, «News Media Incentives, Coverage of Government, and the Growth of Government», *The Independent Review*, Vol. 8, No 4, 2004, 549-567.

²⁰ Ο.π.

πολύ μικρότερος. Η μελέτη καταγράφει αυτή τη δυναμική αλλά δεν προσεγγίζει το ζήτημα από την οπτική του πλουραλισμού. Με άλλα λόγια, δεν εξετάζουμε το ζήτημα με όρους πολυφωνίας και έκφρασης διαφορετικών εκδοχών. Έχουμε, βεβαίως, την επίγνωση πως στο πλαίσιο της κάλυψης οικονομικών θεμάτων –και ιδιαίτερα της οικονομικής κρίσης– το ζήτημα της έκφρασης διαφορετικών και εναλλακτικών απόψεων και όχι μόνο των κυρίαρχων, είναι κρίσιμο. Για παράδειγμα, έρευνες έχουν επισημάνει πως, συχνά, τα ΜΜΕ τείνουν να αναπαράγουν την άποψη των ελίτ (πολιτικών και οικονομικών) σε ότι αφορά την ερμηνεία μιας οικονομικής κρίσης²¹.

Ωστόσο, η δική μας μελέτη δεν εξετάζει συνολικά την κάλυψη της ελληνικής οικονομικής κρίσης, αλλά δίνει προσοχή σε μια συγκεκριμένη διάσταση. Από την άλλη, ο μεγάλος όγκος των αναφορών από πολιτικούς και δημοσιογράφους, συχνά στα πλαίσια μιας αντιπαράθεσης, μας οδηγεί περισσότερο στη διερεύνηση φαινομένων που σχετίζονται με την πολιτική επικοινωνία. Ένας από τους βασικούς σκοπούς της μελέτης μας είναι η ερμηνεία των αναφορών σε ένα βαθύτερο επίπεδο (πολιτικό και ιδεολογικό). Ταυτόχρονα, όμως, υπάρχει το μεγάλο ενδιαφέρον να εξακριβωθεί και η συμμετοχή πολιτικών και δημοσιογράφων στη συζήτηση και την αντιπαράθεση. Ειδικά για το δημοσιογραφικό λόγο, αυτό σημαίνει την κατανόηση του βαθμού πολιτικοποίησής του (politicization). Δηλαδή, είναι σημαντικό να κατανοήσουμε μέχρι ποιο σημείο οι δημοσιογράφοι και γενικότερα οι αρθρογράφοι περιγράφουν μια αντιπαράθεση μεταξύ πολιτικών ή και κομμάτων και μέχρι ποιο σημείο συμμετέχουν και ίδιοι σε αυτή. Στη δεύτερη περίπτωση, βρισκόμαστε στο επίκεντρο ενός πολύ σημαντικού φαινομένου της πολιτικής επικοινωνίας, αυτού της πολιτικοποίησης των ΜΜΕ (politicization of the media). Όπως επισημαίνει ο Esmark, η πολιτικοποίηση μπορεί να έχει δύο διαστάσεις²². Η πρώτη αφορά το βαθμό ανεξαρτησίας και αυτονομίας των ΜΜΕ σε ένα περισσότερο θεσμικό επίπεδο διαφοροποίησης από την πολιτική (π.χ. ιδιοκτησία, νομικό καθεστώς, πολιτικός έλεγχος)²³. Η δεύτερη αφορά ζητήματα όπως αυτά της αντικειμενικότητας και της ουδετερότητας σε σχέση με τις βασικές ερμηνείες και τα αφηγήματα που προτείνει η πολιτι-

²¹ Timo Harjuniemi, «The power of primary definers: How journalists assess the pluralism of economic journalism», *Journalism*, 2023, Vol. 24, n. 4, 877-893.

²² Anders Esmark, «Politicized Media? Partisanship and Collusion in the European Context» στο B. Pfetsch, (eds), *Political Communication Cultures in Europe*, Palgrave Macmillan, London, 2014. https://doi.org/10.1057/9781137314284_8

²³ Ο.π.

κή για τα διάφορα θέματα. Επομένως, είναι αυτό το δεύτερο επίπεδο που ενδιαφέρει τη δική μας μελέτη και το οποίο θα παρουσιάσουμε με μεγαλύτερη λεπτομέρεια στην τέταρτη βασική διαπίστωση.

Η τρίτη διαπίστωση, ενός επίσης περιγραφικού χαρακτήρα, έχει σχέση με το θεματικό και γεωγραφικό εύρος των αναφορών που μελετάμε. Αν οι αναφορές του τύπου «θα γίνουμε...» ή «έχουμε γίνει...» ή «η πολιτική της κυβέρνησης θα μας κάνει...» αφορούσαν μερικές χώρες (π.χ. Αλβανία, Βουλγαρία, Ρουμανία...) τότε, πράγματι, θα μπορούσε κανείς να επικαλεστεί ένα φαινόμενο περιορισμένης κλίμακας που ενδεχομένως. Αντίθετα, οι αναφορές που έχουμε συγκεντρώσει μαρτυρούν μια εντυπωσιακή κατανομή που περιλαμβάνει δεκάδες χώρες. Οπωσδήποτε, δεν υπάρχει αντιστοιχία και αναλογία σε ποσοτικό επίπεδο. Για παράδειγμα, είναι εμφανές πως οι αναφορές στην Αλβανία, τη Βουλγαρία και την Αργεντινή και την περιοχή των Βαλκανίων είναι πολύ περισσότερες από οποιαδήποτε άλλη περίπτωση. Ωστόσο, τόσο η μορφή όσο και το περιεχόμενο των αναφορών είναι παρόμοια, κάτι που σημαίνει ότι αποτελούν μέρος του ίδιου φαινομένου, της ίδιας συζήτησης και των ίδιων ερμηνειών. Βεβαίως, η προσπάθειά μας υπήρξε να καταγράψουμε και να αναλύσουμε όσο γίνεται μεγαλύτερο αριθμό τέτοιων αναφορών. Σε τελική ανάλυση, έχουμε την επίγνωση ότι παρά την εξαντλητική μας προσέγγιση, είναι πιθανό, κάποιες περιπτώσεις, πιο σπάνιες, να έχουν διαφύγει της προσοχής μας. Ο στόχος μας, όμως, θα έχει επιτευχθεί εφόσον έχουμε αποδώσει την πραγματική δυναμική της εμφάνισης των αναφορών, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την κλίμακα των περισσότερων και λιγότερων συχνών. Αυτό είναι που στοιχειοθετεί και δικαιολογεί τη μεγαλύτερη προσοχή σ' εκείνες που αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της πολιτικής αντιπαράθεσης.

Η τέταρτη διαπίστωση, αφορά το επίπεδο της ταυτοποίησης, της κατηγοριοποίησης και της τυπολογίας αυτών των αναφορών. Όπως ήδη αναφέραμε, το χρονικό πλαίσιο της εμφάνισής τους (δεκαετία 2010 - ελληνική οικονομική κρίση), ο εντοπισμός του στο λόγο πολιτικών αλλά και δημοσιογράφων καθώς και η ευρεία θεματική και γεωγραφική τους διαφοροποίηση συνηγορούν στο να θεωρηθούν στοιχεία ενός διακριτού φαινομένου. Αναφερόμαστε στο επίπεδο των ερμηνειών και των αντιλήψεων για τους τρόπους με τους οποίους η κρίση μετασχηματίζει και αλλάζει την ελληνική κοινωνία. Αναφερόμαστε, επίσης, και στις αντιπαραθέσεις και διαφωνίες για όλα αυτά, κάτι που μας οδηγεί στο επίπεδο της πολιτικής επικοινωνίας. Κατά συνέπεια, η υπόθεση εργασίας που διατυπώνουμε είναι ότι αυτές οι ανα-

φορές, συνολικά, αποτελούν κάτι περισσότερο από αρνητικά στερεότυπα και καταχρηστικές αντιλήψεις.

Σε ένα γενικό επίπεδο, αυτές οι εκφράσεις θα μπορούσαν να εξεταστούν υπό διαφορετικά πρίσματα, ανάλογα πάντα με το ενδιαφέρον ανάλυσης. Υπό μία έννοια, θα μπορούσαμε να τις εξετάσουμε και ως σλόγκαν (slogan), δηλαδή ως «φράσεις και σύντομα μηνύματα που αποκρυσταλλώνουν μια ιδέα, ορίζουν ένα ζήτημα με στόχο να προκαλέσουν μια ανταπόκριση, να πείσουν και να εμπνεύσουν»²⁴. Όπως σημειώνει ο Newsome, τα σλόγκαν είναι μια συνοπτική δήλωση μιας ιδέας, εύκολα στο να τα θυμάται κάποιος και να τα επαναλαμβάνει, και τα οποία μπορούν να γίνουν στοχευμένες εκφράσεις της συναίνεσης για πολιτική δράση, ειδικά από τη μεριά όσων επιδοκιμάζουν και μια πολιτική²⁵. Υπάρχουν πολλά παραδείγματα από την ιστορία, όπως για παράδειγμα το «New Deal» (Νέα Συμφωνία), το οποίο συνόψισε την πολιτική οικονομικής αναγέννησης και στήριξης του 32ου Προέδρου των ΗΠΑ, Φράνκλιν Ντ. Ρούζβελτ κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1930, μετά το κραχ στην παγκόσμια οικονομία²⁶. Άλλα αντίστοιχα παραδείγματα περιλαμβάνουν το «Remember Pearl Harbor» (Να θυμόμαστε το Περλ Χάρμπορ), που χρησιμοποιήθηκε ως σχήμα δικαιολόγησης, σε ένα βαθμό, του βομβαρδισμού σε Χιροσίμα και Ναγκασακάκι²⁷. Μια παρόμοια περίπτωση είναι και το «War on Terror» (Πόλεμος κατά της τρομοκρατίας) που χρησιμοποιήθηκε από την κυβέρνηση του Τζώρτζ Μπους ως βασική πλαισίωση μέτρων και πολιτικών, ακόμα και πολεμικών επεμβάσεων μετά τα τρομοκρατικά χτυπήματα στη Νέα Υόρκη το 2001²⁸.

Οι παραπάνω φράσεις μπορούν να εξεταστούν και ως περιπτώσεις ερμηνευτικών πλαισίων (frames), δηλαδή ως ιδιαίτερα σχήματα τα οποία προωθούν έναν συγκεκριμένο ορισμό ενός ζητήματος, μια αιτιολογική συσχέτιση, μια αξιολόγηση και μια πρόταση ή και λύση²⁹. Όπως σημειώνει ο Entman, που μελέτησε τη φράση «War on Terror» ως μια τέτοια πλαισίωση, η απήχρησή τους βασίζεται στη χρήση όρων, εικόνων και γενικότερα στοιχείων που

²⁴ William Safire, «Roll's Roles», *New York Times Magazine*, 23 Δεκεμβρίου 2001.

²⁵ Cail Newsome, «The Use of Slogans in Political Rhetoric», *The Corinthian*, 4 (3), 2002. <https://kb.gcsu.edu/thecorinthian/vol4/iss1/3>

²⁶ Ο.π.

²⁷ Ο.π.

²⁸ Ο.π.

²⁹ Robert Entman, «Cascading Activation: Contesting the White House's Frame After 9/11», *Political Communication*, 2003, 20:4, 415-432.

είναι κατανοητά, αξιομνημόνευτα και συναισθηματικά φορτισμένα³⁰. Η πολιτική επικοινωνία ενδιαφέρεται φυσικά και για τα κυρίαρχα πλαίσια αλλά και γενικότερα για τον ανταγωνισμό ανάμεσα σε διαφορετικά πλαίσια. Πρόκειται, για ένα δυναμικό πεδίο με πολλούς διαφορετικούς παράγοντες και πρωταγωνιστές (π.χ. κυβέρνηση, ΜΜΕ, ομάδες συμφερόντων και πολίτες/κοινή γνώμη). Σε ένα τόσο σύνθετο περιβάλλον, είναι αναγκαίο ο κάθε παράγοντας να αναλύεται σε συνάρτηση με βασικά στοιχεία της λειτουργίας και του χαρακτήρα του. Κατά συνέπεια, η πολιτική, και κατ' επέκταση ο πολιτικός λόγος, συναρτώνται, κυρίως, με την πειθώ και την κινητοποίηση (συμπεριλαμβανομένης και της υποστήριξης μιας πολιτικής) ενώ τα ΜΜΕ με βάση την ενημέρωση αλλά και με την πειθώ. Ολοένα και περισσότερο, τα ΜΜΕ αντιμετωπίζονται και ως παράγοντες της πολιτικής, καθώς δεν επιτελούν μόνο τη λειτουργία της διαμεσολάβησης μεταξύ των πολιτικών, των κομμάτων και των πολιτών αλλά και της ερμηνείας και της πειθούς. Η πολιτική επικοινωνία, που εξετάζει τη μηχανική αυτής της διαδικασίας (πολιτικοποίηση των ΜΜΕ) εστιάζει την προσοχή της στον τρόπο που τα ΜΜΕ αναπαράγουν και επηρεάζουν βασικά αφηγήματα για την πραγματικότητα³¹. Σε κάποιες περιπτώσεις, μπορεί η μεταχείριση αυτών των εκδοχών να είναι πιο ουδέτερη, μπορεί όμως σε άλλες να υπάρχει έμφαση στα δύο βασικά και ανταγωνιστικά ή βεβαίως και η υποστήριξη του ενός κυρίαρχου³². Έννοιες όπως αυτές των σλόγκανς ή των ερμηνευτικών πλαισίων γίνονται εργαλεία που βοηθούν καθοριστικά στην ανάλυση αυτής της λειτουργίας, της πολιτικοποίησης δηλαδή των ΜΜΕ.

Μια ακόμα δυνατότητα είναι να προσεγγίσουμε αυτές τις αναφορές ως *φόρμουλες* (formula/formulas). Σύμφωνα με τον Verón, η φόρμουλα είναι ένα συνοπτικό και κωδικοποιημένο σχήμα που έχει μια σημαντική ερμηνευτική ισχύ και που καταφέρνει με την ισχύ του να ισχυροποιεί το πολιτικό φαντασικό³³. Ένα πολύ χαρακτηριστικό τους γνώρισμα που, φυσικά, εφαρμόζει και στην περίπτωση των σλόγκαν αλλά και των πλαισίων, είναι η δυνατότητα να αποκτούν μια σημασιολογική αυτονομία σε σχέση με το αρχικό στάδιο εμφάνισής τους. Δηλαδή, στην περίπτωση των αναφορών «θα γίνουμε...», μπορεί φαινομενικά να υπάρχει μια αντιστοιχία στην χρήση σε παλαιότερες εποχές

³⁰ Ο.π.

³¹ Brian McNair, *An Introduction to Political Communication*, London, Routledge, 1995.

³² Ο.π.

³³ Eliseo Verón, *La semiosis social*, Gredisa, Barcelona, 1987.

(π.χ. «έγινε της Βόρειας Κορέας», «γίναμε Βοσνία»), ωστόσο αυτό δεν εμποδίζει την εφαρμογή και τη συμβατότητά τους με ένα εντελώς διαφορετικό και μεταγενέστερο θεματικό πλαίσιο. Φαίνεται, δηλαδή, ότι η χρήση τους κατά τη δεκαετία του 2010 έχει μια αυτονομία νοηματική, χωρίς αυτό να εμποδίζει και τη διερεύνηση συσχετίσεων με προηγούμενες περιόδους και χρήσεις. Επιπρόσθετα, και στην περίπτωση αυτών των στοιχείων πρέπει να επισημανθεί ο κρίσιμος ρόλος του πολιτικού λόγου και του λόγου των ΜΜΕ ως βασικών μέσων για την καθιέρωση και την κυκλοφορία αυτών των αναφορών.

Στη μελέτη μας, επιλέγουμε να τις προσεγγίσουμε ως ερμηνευτικά πλαίσια (frames), χωρίς να αποκλείουμε τις ομοιότητες με άλλες κατηγορίες, όπως τα σλόγκαν και οι φόρμουλες ή ακόμα και τα στερεότυπα ή τα κλισέ. Η επιλογή αντικατοπτρίζει την ανάγκη μιας θεωρητικής και μεθοδολογικής συνοχής. Ανεξάρτητα από την κατηγοριοποίηση αυτών των αναφορών, οι δύο βασικοί στόχοι που επιζητά να εκπληρώσει η μελέτη μας είναι οι ακόλουθοι: *πρώτον*, η περιγραφή και ανάλυση των τρόπων με τους οποίους οι αναφορές αυτές χρησιμοποιήθηκαν ως εργαλεία της πολιτικής επικοινωνίας για την εξασφάλιση επιδοκιμασίας ή από την άλλη και για την αποδοκιμασία μιας πολιτικής και *δευτερον*, η συσχέτιση αυτών των αναφορών με βαθύτερα νοήματα και ερμηνείες, με πολιτικά - ιδεολογικά, κοινωνικά και ευρύτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, είτε αυτά αφορούν την Ελλάδα είτε άλλες χώρες. Αδιαμφισβήτητα, η ελληνική οικονομική κρίση καλύφθηκε με μεγάλο και συνεχές ενδιαφέρον από πολλά ΜΜΕ σε πολλές χώρες του κόσμου και ιδιαίτερα στην Ευρώπη και στην Ε.Ε. Είναι χαρακτηριστικό ότι αντίστοιχες αναφορές, με επίκεντρο όμως την ίδια την Ελλάδα (π.χ. «να μην γίνουμε Ελλάδα») καταγράφηκαν σε χώρες όπως οι ΗΠΑ μεταξύ άλλων. Για παράδειγμα, στις προεδρικές εκλογές του 2012, ο υποψήφιος των ρεπουμπλικάνων, Mitt Romney, κατηγορήσε τον πρόεδρο Obama πως με την οικονομική του πολιτική οδηγεί τις ΗΠΑ στον δρόμο της Ελλάδας, δηλαδή στην εκτίναξη του εθνικού χρέους³⁴. Σε άλλες περιπτώσεις, υπήρξαν πολύ πιο αρνητικές αναφορές και στερεότυπα που αφορούσαν τόσο το ελληνικό κράτος όσο και γενικότερα τους πολιτικούς, την κοινωνία και τους πολίτες³⁵. Βεβαίως, η συμπερίληψη αυτής της διάστασης ξεπερνά τον ορίζοντα της μελέτης μας. Ω-

³⁴ Michael R. Crittenden, «Romney: Under Obama, U.S. on Road to Greece», *The Wall Street Journal*, 28 Σεπτεμβρίου 2012.

³⁵ Για τη χρήση αρνητικών στερεοτύπων, καταχρηστικών αντιλήψεων και γενικότερα για την κάλυψη της ελληνικής οικονομικής κρίσης σε διεθνή ΜΜΕ και σε χώρες όπως ΗΠΑ, Ηνωμένο Βασίλειο, Γαλλία και Γερμανία βλ. George Tzogopoulos, *The Greek Crisis in the Media, Stereotyping in the International Press*, Routledge, London, 2013.

στόσο, μεταφέροντας τους προβληματισμούς μας σε διαφορετικά πλαίσια χωρών, θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε ότι πέρα από τα αρνητικά συμπαράδηλούμενα για την Ελλάδα, το ενδιαφέρον είναι να εντοπίζονται και οι στρατηγικές στο επίπεδο της πολιτικής επικοινωνίας. Αυτό θα δείξει τους τρόπους με τους οποίους χρησιμοποιήθηκε η Ελλάδα ως σύμβολο και επιχείρημα προς χάριν υποστήριξης μιας πολιτικής ή απόρριψης μιας άλλης.

Η σημασία αυτής της προσέγγισης είναι καθοριστική για να είναι δυνατή η ανάλυση που στοχεύει πιο βαθιά. Το ακόλουθο παράδειγμα είναι χαρακτηριστικό αυτής της ανάγκης. Το 2023, οι ευρωβουλευτές Στέλιος Κούλογλου (ΣΥΡΙΖΑ/ The Left) και Γιώργος Κύρτσος (Renew Europe) δημοσίευσαν δύο βιβλία που παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον για τα ερωτήματα, τις υποθέσεις και τους στόχους της μελέτης μας. Το βιβλίο του Στέλιου Κούλογλου έχει τίτλο «Η κενή Διαθήκη του Μωυσή, 2020-2022: Έργα και ημέρες της κυβέρνησης Μητσοτάκη», και του Γιώργου Κύρτσου «Η Ελλάδα 2019-2023. Μεταξύ ευρωπαϊκής προοπτικής και βαλκανικής διολίσθησης»³⁶. Και στις δύο περιπτώσεις, υπάρχει το ενδιαφέρον μιας κριτικής προσέγγισης σε ότι αφορά το έργο της κυβέρνησης της *Νέας Δημοκρατίας* με πρωθυπουργό τον Κυριάκο Μητσοτάκη. Και στις δύο περιπτώσεις, συναντούμε ρητές αναφορές στον κίνδυνο, όπως τον παρουσιάζουν οι συγγραφείς, να «επιστρέψει» ή να «ξαναγίνει» η Ελλάδα Βαλκάνια. Ο Γιώργος Κύρτσος περιγράφει αυτό το ενδεχόμενο ως «βαλκανική διολίσθηση». Ο Στέλιος Κούλογλου αναπτύσσει το επιχείρημα με τον ακόλουθο τρόπο:

«Η κυβέρνηση Μητσοτάκη αποτελεί μία αποτυχία ιστορικών διαστάσεων, που δεν έχει επαρκώς συνειδητοποιηθεί. Μετά τη χρεοκοπία στα τέλη της δεκαετίας του 2000 και το τέλος των μνημονίων το 2018, η χώρα χρειαζόταν μια γενναία, αποτελεσματική πολιτική για να αποφύγει αυτό που είχε καταφέρει με τη συμμετοχή της στη νικήτρια πλευρά του ψυχρού πολέμου: να ξαναγυρίσει στο βαλκανικό της οπισθοδρομικό παρελθόν και περίγυρο. Δυστυχώς ξαναγυρίζουμε ηττημένοι στη “γειτονιά” μας, σε όλους τους τομείς. Στους μισθούς, κάτω από την Ελλάδα βρίσκονται τέσσερις χώρες, η Πολωνία, η Ρουμανία, η Ουγγαρία και η Βουλγαρία. Η πρώτη θα μας ξεπεράσει σύντομα, όπως έχει συμβεί ήδη με τις άλλες χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ ή με την Πορτογαλία,

³⁶ Στέλιος Κούλογλου, *Η κενή Διαθήκη του Μωυσή, 2020-2022: Έργα και ημέρες της κυβέρνησης Μητσοτάκη*, Tnxs.gr, Αθήνα, 2023, 200. Γιώργος Κύρτσος, *Η Ελλάδα 2019-2023. Μεταξύ ευρωπαϊκής προοπτικής και βαλκανικής διολίσθησης*, Renew Europe, 2023.

η οποία ξεκίνησε από “χαμηλότερα” αλλά είχε την τύχη να βρεθεί τα τελευταία χρόνια με μια κυβέρνηση της αριστεράς αλλά και ένα πιο υγιές πολιτικό και μιντιακό σύστημα. Σε λίγο θα συγκρινόμαστε με τις χώρες που υπολείπονται σε ανάπτυξη και βρίσκονται εκτός της Ε.Ε: τη Βόρεια Μακεδονία και την Αλβανία, το Μαυροβούνιο, τη Σερβία και τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη»³⁷.

Σε αυτό το απόσπασμα μπορεί να μη συναντάμε ρητά τη φράση «γίναμε Βαλκάνια» ή «να μην γίνουμε Βαλκάνια» ή κάποια άλλη χώρα της περιοχής, ωστόσο, τα νοήματα είναι αντίστοιχα και βρίσκονται στο κέντρο του επιχειρήματος: η περίοδος 2019-2023 επέφερε την βαλκανοποίηση της Ελλάδας και τη σύγκλιση με γειτονικές χώρες. Αν τέτοια ερμηνευτικά σχήματα είχαν αρχίσει να εμφανίζονται στην περίοδο 2019-2023, τότε η προσοχή θα έπρεπε να εστιάσει σε αυτήν. Ωστόσο, απολύτως αντίστοιχες αναφορές υπήρξαν συχνότερες σε όλη τη διάρκεια του 2010. Μάλιστα, αποτέλεσαν και βάση για κριτική τόσο από την εκάστοτε κυβέρνηση προς την αντιπολίτευση, όταν η δεύτερη δε στήριζε πολιτικές της πρώτης για τη σωτηρία της χώρας. Το ίδιο έκανε και η αντιπολίτευση προς την κυβέρνηση όταν ήθελε να εκφράσει με έμφαση την αντίθεσή της ή την πρόβλεψή της για τις συνέπειες μιας πολιτικής. Αν το πλήθος των αναφορών αυτών είναι ευθέως ανάλογα με την ανασφάλεια για το αντίκτυπο της κρίσης, τότε οι πολύ συχνόι παραλληλισμοί με τα Βαλκάνια και τις γειτονικές χώρες είναι ενδείξεις μιας συνάφειας και συσχέτισης που προϋπάρχει της κρίσης. Πέρα, λοιπόν, από την προσοχή μας στην πολιτική επικοινωνία, στόχος μας είναι να προσφέρουμε και μια επικαιροποίηση των αντιλήψεων για την περιοχή και τις χώρες της.

Σε ό,τι αφορά τη δομή του βιβλίου, τα πρώτα δύο κεφάλαια «Η ελληνική οικονομική κρίση ως πλαίσιο ενδοσκόπησης και σύγκρισης με άλλες κοινωνίες» και «οι έννοιες ιστορικό προηγούμενο και ιστορική αναλογία, ως εργαλεία της πολιτικής επικοινωνίας» παρέχουν τις θεωρητικές βάσεις της μελέτης μας. Το τρίτο κεφάλαιο «Ο λόγος των πολιτικών και των ΜΜΕ: ποσοτική ανάλυση (ανάλυση περιεχομένου) και ποιοτική ανάλυση (ανάλυση λόγου)» παρουσιάζει το μεθοδολογικό σχήμα που ακολουθήθηκε. Το τέταρτο και το πέμπτο κεφάλαιο είναι αφιερωμένα στα αποτελέσματα. Ακολουθούν η σύνοψη των βασικών ευρημάτων και τα γενικά συμπεράσματα.

---

³⁷ Ο.π.